

KİTAP İNCELEMESİ: TOPLUM FARKLILAŞMALARİ VE DİN OLAYI**Dilara AYDIN¹****Kitap İncelemesi***İnceleme Geliş Tarihi: 11.04.2021*
*İnceleme Kabul Tarihi: 01.01.2022***DOI: 10.53507/akademikdusunce.1013173****Yazar:** Baykan SEZER
Basım Yılı ve Yeri: 2017, İstanbul
Yayınevi: Doğu Kitapevi
Sayfa Sayısı: 188
ISBN: 978-605-9588-35-5

Ufuk Özcan ve Ertan Eğribel'in yayına hazırladığı *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* kitabı toplam beş bölümden oluşmaktadır. Ek olarak kitabın içinde Baykan Sezer'in 1970 yılında Strasbourg'da XII. Conférence Internationale d'Etudes Altaïques adlı konferansta sunduğu bildirisi mevcuttur. Ayrıca eserde, önsöz mahiyetinde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan'ın Doğu-Batı ilişkileri ve din olayını günümüz perspektifinden tartıştıkları bir metin de bulunmaktadır (s. 19-31).

Birinci bölümde, Baykan Sezer sosyoloji ve din meselesine Doğu-Batı ilişkileri içerisinde bir açıklama getirmektedir. Sezer, 19. yüzyılda Batı'da yaşanan Endüstri Devrimi sonucunda ortaya çıkan sosyolojinin ilgi alanının endüstri olduğunu ve Batı'nın egemenliğini onaylamak için yaratılan bir bilim olduğunu söylemektedir. Batı, salt endüstri ile dünya egemenliğini açıklayamayacağını anlayınca Doğu toplumlarını tanımak ve ideolojisini kabul ettirebilmek adına ikinci bir ilgi alanı olarak din konusuna yönelmiştir. Sezer, din olayına yönelmenin tarihsellik içinde toplumların kimliklerini tespit edebilmesi açısından önemli olduğunu söylerken sosyolojinin bu kapsamda bütünlüklü bir bakışa sahip olması gerektiğini ayrıca vurgular. Sezer, Batı sosyolojisinin eleştirisini, din konusuna yeterince açıklama getiremediği, yani Doğu-Batı ilişkilerini kendi egemenlik anlayışına göre yorumladığı yönünde eleştirir. Sezer, toplumların kimliklerini anlayabilmesi için din olayına yerli bir pencereden bakılması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda eserin, yerli sosyoloji literatüründe din sosyolojisi merceğinde yapılmış öncü çalışmalardan biri olduğu söylenebilir (s. 35-44).

İkinci bölümde, toplumların dine iki temel anlayış üzerinden yaklaştığından söz edilmektedir. Birincisi, dini insan yaşantısından bağımsız, doğa üstü bir gerçek olarak gören anlayıştır. İkincisi, dini toplum yaşantısı ile ortaya çıkan ve toplum yaşantısı ile birlikte gelişen

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aydindil35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8343-1759.

bir olay olarak ele alan yaklaşımdır. Bu görüşlerden ikincisi üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Tarımın başlangıcı ve ilk örgütlü dinlerin oluşumuna bakıldığında, insanın doğa ile girdiği ilişkilerin karmaşıklığı sonucu anlam arayışının bir ürünü olduğunu görmek mümkündür. Sezer, ilkel toplumlarda dinin bütün bir toplumu kapsadığını, daha sonradan ise alanının sınırlandığını söylemektedir. Toplumlar arası ilişkiler ağı genişledikçe ve kendini tanımlama ihtiyacı ortaya çıkınca tek tanrılı dinler dönemi başlamıştır. Toplumlar, iki ana grubun (Doğu- Batı) etrafında birleştiğinde, çatışmalar ve çelişkiler evrensel bir nitelik kazandığında ise evrensel dinler dönemi ortaya çıkmıştır (s. 45-60).

Sezer'in din olayına yaklaşımı, toplumların tarih boyunca yaşadıkları serüvenlere eğilmekten esasında göçebe-yerleşik çatışmasını irdelemekten geçmektedir. Sezer'in göçebe-yerleşik karşıtlığını ve bu kapsamda asker devletlerin doğuşunu ele aldığı Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları adlı eserinde bahsi geçen konu detaylıca işlenmiştir. Sezer, dinin yerleşik Doğu toplumlarında çözümün sağlayıcısı olarak kabul edildiğini ve devletin kutsal addedilen bir yüce birlik olduğunu ifade etmektedir. Doğu toplumlarında benliğin ifade edilmesinin, askeri savunma, devlet ve ideolojik yönde din ile özdeşleştiği vurgusunu yapmaktadır. Sezer'in yerleşik Doğu uygarlığı dinlerine ilk örneği, Hindistan'daki Brahmanizm ve onun türdeşi Budizm olmuştur. Hindistan'ın alt kıta özelliği göstermesi, ekvator ve su boyu ovaları halklarının kast sisteminden farklı farklı pay almalarına sebep vermiştir. Su boyu ovalarında yaşayan halklar, Brahmanizm ile yani devletle yakın ilişkiler kurarken çizgi dışı halk Budizm'e yönelmiştir. Brahmanizm, evrendeki kaosun bilge kişiler aracılığıyla iyiye doğru yöneltilmesi inancıdır (s. 58-60).

Budizm, Hindistan'ın resmî dini olan Brahmanizm'in hoşgörüsü üzerine toplumda barınabilmiş ve devlete karşı tehdit olan, ekvatordaki çizgi dışı halkı ıslah edebilmek amacı ile güdülen siyasi bir politika olmuştur. Bu bağlamda "Tanrı yolu herkese açıktır" öğretisinin yabancı güçler tarafından kullanılması, tarih boyunca dini öğretilerin araç olarak görüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yerli halktan çok yabancı unsurların bu yeni dine katılmaları, günümüzde de görüldüğü gibi dinin misyoner amaçlarla kullanılıyor oluşunun bir diğer örneğidir (s. 60-63). Sezer'e göre, her olumsuz dini tavır kolaylıkla uluslararası bir nitelik kazanabilmek imkanını benliğin ve kişiliğin evrensellik içinde eritilmesinde taşımakta ve istilacı grupların desteğiyle kurulu kadroların yıkımı arzusunda bir ideolojiye dönüşmektedir (s. 64). Asur ve İran dinleri örneği, Doğu asker devletlerin ilk temsilcileri olması bakımından önemlidir. Asur'da çift başlı tanrılar ve İran'da zerdüştlük, Doğu'yu Batı soygunundan korumak için geliştirilmiş ideolojilerdir. Çünkü dünya, iki kuvvetin çatıştığı (Doğu-Batı) bir

savaş alanıdır ve iyi olanın kazanması beklenmektedir. Doğu-Batı çatışmasının güçlenmesi ve Yunanlılık ile Batı'nın kimlik kazanması toplumlar arası farklılaşmanın ilk örneği kabul edilmektedir. Bu durum, evrensel dinler için ortam hazırlayan bir gelişmedir (s. 77-79).

Sezer, Yakın-Doğu'da ortaya çıkan Yahudilik ve Hristiyanlığı ele aldığı üçüncü bölümde, evrensel dinlerin oluşum sürecine değinmektedir. Yahudilik dininin oluşmasında, Hz. İbrahim'in kişiliği, Habil ve Kabil kardeşler, Hz. Süleyman'ın zenginliği ve Mısır ile girdiği ilişkilerin rolü oldukça önemlidir. Yahuda ve İsrailiye devletlerinin ortaya çıktığı dönemde, Asur Devleti'nin Batı'ya karşı Doğu'da elde ettiği büyük üstünlük olan Babil'in ele geçirilmesi, Mısır ve Filistin çevresindeki savaşlar ile Doğu savunuculuğunu ele geçirmesi Yahudilerin tarih sahnesinden itilmesine sebebiyet vermiştir. Takiben, Yahudilerin Babil esareti dönemi başlamış olup geçmiş yaşantılarından çıkarmaları gerektiğini düşündükleri ders niteliğindeki olaylar, Sezer'in deyimleriyle, *yazılı değişmez* dini bir biçim kazanmıştır. Sezer, Yahudilerin kimliklerini eski zengin yaşamlarına dönecekleri adanmış topraklar özlemi ile kurtarıcı bir Mesih beklentisi içinde koruduklarını ve bu nedenle Doğu halkları ile kaynaşamadıklarını ifade etmektedir. Yahudilik, Doğu-Batı çatışması içerisindeki ticari ilişkileri, Doğu ile Batı adına dolaylı olarak düzenleyen ve tampon görevi gören bir toplumun adıdır. Neticede, Yahudiliğin günümüze kadar süregelerek evrensel bir nitelik kazanmasını Sezer, Batı'nın karşısında Doğulu olmaması, Doğu'nun karşısında da Batılı olmaması durumu ile ifade etmektedir. Yahudilerin dünya ticaretinde günümüzde oynadıkları rolün bu denli etkin olmasının ardında, tarih sahnesinde yaşadıkları deneyimler sonucunda inşa ettikleri Yahudilik kimliğinin dini arka planı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir (s. 83-98).

Yazar, evrensel dinlerin bir diğer örneği olarak Hristiyanlığı, Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık mezhepleri ile birlikte açıklamaktadır. Hristiyanlık tarih sahnesinde, Yahudiliğin devamında gelişen ve Doğu'nun Batı'ya direnişinin sözcüsü olan bir din olarak ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıktığı çağda Roma İmparatorluğu, toplumlar arası ilişkilerde Batı hakimiyetini ifade eden yeni ve önemli bir unsur olarak tarih sahnesine çıkmaktadır. Sezer'e göre, Hz. İsa, Batı zulmüne direnen bir Doğu toplumu lideri olması ve ayrıca Doğu-Batı ilişkilerinin seyrini değiştiren bir peygamber olarak tanımlanması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Hz. İsa'nın Kudüs kapılarında Roma askerini görüp kaçması, Roma'da başta kuşkuyla karşılanmış olsa da Roma, daha sonra Hz. İsa'nın kendisinin ajanlığını yaptığını düşünerek Hristiyanlığı resmî din olarak ideolojik bir tahayyüle indirgemıştır. Dönemin koşullarına en iyi cevap veren doktrin, o toplumun dini konsensüsünü beslemekte ve siyasi manada değerlendirilmektedir. Batı'nın ideolojisi haline gelen Hristiyanlık ile artık

Doğu'nun kendini tanımlayamaması Doğu için yeni bir vizyon arayışını doğurmuştur. Hristiyanlığın günümüzde de hala evrensellik özelliği gösteren bir din olması, Batı'nın resmî ideolojisi olarak görülmesinden dolayıdır. Bu ideolojiyi pekiştiren unsurlar, ikinci bölümde de bahsedildiği gibi, yabancı unsurlar eliyle misyoner biçimde gerçekleşmiştir. Bunun en bilindik örneği Cermenlerdir. Esasında Hristiyanlık, çatışmadan beslenerek tarih sahnesine çıkmış bir dindir. Hristiyanlık bu özelliğini, Doğu-Batı ilişkilerinde Batı'nın oynadığı rolün farklılaşması ile birlikte kiliselere bölünerek daha da belirginleştirmiştir (s. 98-103). Görüldüğü gibi Sezer, Hristiyanlığı salt Doğu-Batı çatışmasında Batı'nın Doğu'ya karşı yürüttüğü bir strateji olarak ele almıştır. Hristiyanlığın kiliselere bölünerek kendi içerisinde yarattığı çelişki veya çatışmaları Batı'nın kimlik sorunları olarak değil, Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlüğünü kanıtlamak adına inşa ettiği ideolojiler olarak değerlendirmiş ve bu yönüyle yeterince bütüncül bir perspektif sunamamıştır.

Batı Avrupa'da toplumlar arası ilişkiler karşısında bir örgütlenme biçimi olarak feodalizmin ortaya çıkması, kiliselerin feodalizm gibi küçük birimlere ayrılması ve Katolikliğin böyle bir girişimin sonucu gün yüzüne çıkması Batı'nın Doğu aleyhine ideolojiler ürettiği fikrinden yola çıkılarak meselenin değerlendirildiğini doğrulamaktadır. Doğu ve Batı Roma'nın ikiye bölünmesi ile birlikte Doğu-Batı ilişkileri tek bir merkezden düzenlenmediği için Katoliklik, Roma İmparatorluğu'nun Bizans'a karşı Avrupa'nın yürüttüğü resmî ideolojisi olmuştur. Katoliklik ve Ortodoksluk, Batı'nın Doğu ile girdiği ilişkilerde kendi içindeki Doğusu ve Batısının çatışmasının bir fotoğrafıdır. Bizans'ta din devlet işidir ve Sezer'e göre, Ortodoksluk bir nevi devletin casusluğu olarak ele alınır. Ayrıca Batı'nın çizgi dışı nüfusu ve göçebe halkları kendi bünyesinde savaşmaları için kabul etmesi ve Katolikliğin evrensellik iddiaları, Bizans tehdidinin ortadan kalkmasını sağlayarak Batı'nın, Doğu ile direkt ilişkiler kurmasını sağlayarak çatışmanın Batı tarafından denetlenmesine imkân tanımaktadır (s. 103-112).

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u ele geçirmesi ve Hindistan yolunu denetim altına almasındaki üstünlüğü, Batı'yı Doğu ile yeni ilişki yolları aramaya itmiştir. 19. yy'da Protestanlık, Afrika gibi Batı dışı toplumların sömürsü üzerine kurulan Batı'nın kendini tanıtmaya biçiminin yeni bir formu yani yeni bir dünya arayışı olarak tarih sahnesine çıkması, Batı dinlerinin Doğu karşısında üstünlük sağlamak için üretilen stratejiler olduğunu göstermektedir (s. 112-116).

Dördüncü bölümde, Hz. Muhammed'in kişiliği ve yaşam öyküsü Doğu-Batı ilişkilerinin seyrinde etkili olduğu kanaatine varılmaktadır. Hz. Muhammed döneminde Mekke'nin önemli

bir ticaret merkezi olması ve Arap yarımadasındaki ticari üstünlüğü, İslamiyet'in koşullarını anlamak adına önemli görülmektedir. Sezer'in nezdinde MS. 622 yılındaki Hicret dönemi ile birlikte İslamiyet, salt inanç pratiklerini düzenleyen bir din olmamış, siyasi ve ticari hayatı da düzenlemiştir. Hz. Muhammed'in 8 Haziran 632'de vefat edişi üzerine Baykan Sezer, İslamiyet'in kimliğini korumasını ve Doğu toplumlarının ümmet anlayışında bütünleşmiş olmasını Batı karşısında diplomatik bir üstünlük olarak değerlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinde, Türklerin kimliklerini koruyabildikleri tek yer olan Yakın Doğu'ya göçlerinde, Osmanlı Devleti'nin kapılarının sonuna kadar açık olması ve Anadolu tarikatlarına da bir çözüm sağlayıcı konumda olması, Anadolu tarikatlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda barınabilmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı kadroları siyasette başarılı olunca resmî din olarak Sünni İslam'ı seçmiş ve Sünni İslam, siyasi bağlamda yedek bir ideolojik tutum olarak konumlandırılmıştır. Osmanlılık siyaseti ile Türkler, Batı karşısında tüm Doğu'yu içine alan bir siyaset, bir dünya görüşü sunabildikleri için kimliklerini koruyabilmiştir. En nihayetinde Sezer, Sünni İslam'ın evrensel bir din olma özelliği taşıdığını düşünmekte ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Sünni İslam'ı resmî din olarak benimsemesini Batı karşısında ideolojik bir başarı olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan da anlaşılacağı üzere Sezer, kimliğin bir ifadesi olan dinin olumlu kullanımında toplumsal düzeni sağlayan bir tampon kurum olabileceği ve aynı zamanda dinin olumlu kullanımında tüm dünya bireylerini içine alan bir konsensüs inşa edilebileceği kanaatindedir (s. 119-168).

Sonuç bölümünde, laiklik, bilim, çağdaşlaşma gibi kavramlar, din konusu üzerinden tartışılmaktadır. Din ve bilimin gereksiz bir kıyasa sokulduğunu ifade eden Sezer, birinin diğerinden doğmadığına, ayrıca sordukları sorular ve cevapların birbirinden farklı olduğuna değinmektedir. Din olayının toplumsal bir olay olması sebebiyle, toplumu düzenleyen bir alan olarak siyasetten bağımsız düşünülmemeyeceği ve dinin, biz ve ötekini tanımlama nazarında toplumsal bir ifade biçimi olduğunu söylemektedir. Sezer, Batı'nın Doğu karşısında üstünlük kazanabilmek için Hristiyanlığın tasfiyesine gidilebileceğinden bahseder. Sezer, bu duruma örnek olarak, soyut bir kavram olan iyi yurttaşlığın ve dünya vatandaşlığının laiklik çerçevesinde Batı dışı toplumlara empoze edilmeye çalışılmasından söz eder. Sezer'e göre, Batı, Doğu'ya sosyalizmi ve laikliği kendini tanıtmak ve kabul ettirmek için aşlamak istemiştir. Fakat toplumların kimliklerinin inşa sürecinde, Doğu ve Batı kutbundan Doğu kutbunun tek belirleyici etkeninin Batı kutbu olması, Sezer'in tezlerini indirgeyici kılan bir diğer meseledir. Sezer'e göre Batı, Doğu'nun kimliğini belirlemesini engellemek namına laikliği öne sürerek bunu sosyalizm, Marksizm, endüstri ve çağdaşlaşma gibi soyut kavramlar

üzerinden ulaşılması gereken ideoloji ideali şeklinde yansıtmıştır. Ancak Sezer'in tezlerinde bu soyut kavramların Batı'nın kendi içerisinde de bir mücadeleye sebep olduğunu, yani Batı'nın kendi ürettiği ideolojiler ile mücadelesini göz ardı eden bir taraf olduğunu da söylemek mümkündür (s. 159-168).

Ek bölümde, Budizm ve Müslüman tasavvufi tarikatları karşılaştırılmaktadır. Müslüman tarikatlar ve Budizm, toplumdaki çizgi dışı nüfusu dengede tutmaları bakımından benzese de Budizm'in aksine Müslüman tarikatlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde olumlu katkıda bulunmuştur. Osmanlı'nın Batı'ya karşı yürüttüğü temel siyaset olan Ortodoks İslam'ın dışına çıkararak devlet-karşıtı bir görünüm kazanan tarikatlar, Osmanlı İmparatorluğu için tehdit olmaya başlamıştır. Sezer'in deyiimiyle, tasavvufi tarikatlar ve Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, *devletin yerine geçmek isteyen kadro hareketi olmaları* bakımından benzerlik göstermektedir (s. 181-188).

Sonuç olarak, din sosyolojisi literatürüne din konusu bağlamında bütüncül bir yaklaşım sunma iddiasında olan eser, tarihsel perspektifte Doğu ve Batı olarak ayrılan iki kutbun, tarihteki karşılaşmalarının sonucunda din olayını bir kimlik inşası olarak nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında toplumlar arası karşılaşmalar, tarih boyunca belirli çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda din olgusunun, bu çatışmalara karşılık bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu kolektif konsensüsün sağlayıcısı olduğu düşünülmüştür. Ancak dinin toplumsal ve kültürel kimliği koruyarak düzeni sağlayan bir mekanizma olmasının yanında eserde de ifade edildiği gibi toplumsal ve kültürel çatışmaların da sebebi olduğunu görmek mümkündür. Sezer'in bu eserinde, çoğunlukla Doğu toplumlarının hem kendi içindeki çatışmaları hem de Batı toplumları ile olan ilişkisi sonucunda din olgusunun kültürel olarak gelişimine yer verilmiştir. Eserde Batı'nın kimlik oluşumunda din olayının sadece Doğu toplumları ile girdiği çatışmada Doğu toplumlarını sömürmek olduğu penceresinden konuya yaklaşmıştır. Bu nedenle eserde yapılan Batı tanımları, Batı'nın kendi içerisindeki tarihsel kırılmaları göz ardı etmesi dolayısıyla toplumlar arası çatışmalar ve din temasına indirgeyici bir perspektif sunmaktadır.